

A RÓMAI JOG A XXI. SZÁZADBAN

Hamza Gábor

akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár
ELTE Római Jogi Tanszék
gabor.hamza@ajk.elte.hu

1. Az európai államok jogának alapját alkotó római jog szerepe kiemelkedő az európai jog egységesítésének folyamatában. (Knütel, 1994, 244. skk) A római jog továbbélése mellett szóló körülmény, hogy európai viszonylatban ma is érvényesül a privát autonómia és a szerződési szabadság. (Hommelhoff, 1994, 340.) Kétségtelen azonban, hogy a római jogban gyökerező privát autonómia és szerződési szabadság bizonyos területeken viszonylagos jelentőségűvé válnak. Ez a helyzet például a fogyasztóvédelem körében. A polgári jogi forgalom gyengébb pozícióban lévő résztvevőjének, a fogyasztónak hangsúlyozott és erősebben kiépített jogi védelme kétségtelenül relativizálja a privát autonómia és a szerződési szabadság elvét egy adott magánjogi rendszeren belül. A közösségi jog ugyanis kétségtelenül indukál bizonyos, a felek szerződési szabadságát veszélyeztető tendenciát.

Fontos szerepet tölt be a római jog az egységes európai joggyakorlat kialakításában. A *ius commune* (közös jog vagy régebben használatos szakkifejezéssel „közönséges jog”) korában európaszerte egységes „jogi munkastílus” érvényesült, éppen a jogászok közös nyelve, a római jog révén. Az egységes magánjog a jogrendszerek „nemzetivé” válását követően vált a múlt részévé. A napjainkban egyre nagyobb mértékben nemzetközivé váló

jogászképzés, melynek integráns részét alkotja a római jog oktatása, hosszabb távon a magánjog harmonizálását eredményezheti. (Ranieri, 1990, 10. ssk)

2. A római jog több korszak jogát jelenti. A római jog értelmezhető úgy, mint egy, a XII táblás törvénytől a iustinianusi kodifikációig fejlődő és Iustinianus által egységes rendszerbe foglalt „kodifikált” jogrendszer, melynek a mai jog számára is legfontosabb része a jogtudósi jogot tartalmazó *Pandekta* vagy más elnevezéssel *Digesta*. Római jog alatt értendő azonban a iustinianusi kodifikáció (joganyag) alapján a középkorban a glossátorok és a kommentátorok, majd a humanisták és a „pandekták modern gyakorlata (*usus modernus Pandectarum*) képviselői által kialakított általános európai érvényű jog (*ius commune Europaeum*) (Riccobono, 1979, 5. sk) is. Joggal vetődik fel a posztklasszikus kori római jog kapcsán a klasszikus római jog kontinuitásának kérdése. Az újabb irodalomban uralkodónak tekinthető az a nézet, mely szerint a posztklasszikus kori római jog nem azonosítható valamiféle „dekadens” joggal, hanem sokkal inkább előzménye a középkorban „feltámadt” *ius Romanum*nak. (Iglesias, 1965, 380. sk.) Végül pedig római jognak tekinthetjük a XIX. században a pandektisták által kialakított ún. *heutiges römisches Recht* anya-

gát is.¹ Kétségtelen nyilvánvalóan az, hogy a klasszikus római jog és a XIX. századi, a iustinianusi Pandektán alapuló pandektisztika (pandektajog) között a különböző történelmi körülményekből adódóan jelentős különbségek mutatkoznak. William W. Buckland és Arnold D. McNair joggal írják, hogy a Papinianus és a Bernhard Windscheid követte módszer között nem sok kapcsolat mutatható ki (Buckland – McNair, 1936). Vitán felül áll például az, hogy a *Willenstheorie*, amely áthatja az általános részt, Immanuel Kant tanaiban gyökerezik. Ennek ellenére kétségtelen az, hogy az akarati doktrínának vannak római jogi előzményei. (Hamza, 1997, 109. skk.)

Figyelemmel arra, hogy a Gustav Hugo, Georg Arnold Heise, Christian Friedrich Mühlenbruch, Friedrich Carl von Savigny, Georg Friedrich Puchta, Bernhard Windscheid által ún. *pandektakönyvbe* foglalt *heutiges römisches Recht* (*ius Romanum hodiernum*) hatása nem korlátozódott Németországra, hanem egész Európában – beleértve Angliát, a skandináv országokat és Oroszországot is – ismert, sőt nemegyszer alkalmazott jog volt. A *heutiges römisches Recht* a római jogi hagyományokra épülő, azokban gyökerező jog *ius commune Europaeum*-nak is tekinthető. Utalnunk kell azonban arra, hogy a *ius commune Europaeum*-nak tekintett római jog alatt csak a római magánjogot értették.

3. A római joghoz kapcsolódó recepció kifejezés, amely a helyes értelmezés szerint nem valamiféle „kultúrokkupációt” jelent,

hanem sokkal inkább – legalábbis németországi viszonylatban – a jognak egyfajta „tudományossá válásával” egyértelmű fogalmat. A római jog recipiálása Németországban római jogi alapokra épülő szellemi tradíciót jelent, ami csak kisebb mértékben kötődik egy meghatározott tételes jogi rendszerhez.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a római jog komoly szerepet tölt be természetjogi tanok kialakulásában is. A római jogtudósok ama törekvése, hogy a *ius civile*-t a *ius naturale*-ből vezessék le, alapvető ismérve a XVI. és XVII. századi természetjognak is. A római jog hatása kimutatható a keresztény-skolasztikus természetjogban is. A racionalista természetjogi tan követőjének számító Hugo Grotius esetében a római jog „tekintélye” annak „*imperium rationis*-ként” való elfogadásával áll összefüggésben. A „pandektatudomány” és a természetjog „ötvözése” azonban nem következik be, ami egyfelől a természetjog közjogias szemléletére, másfelől a természetjogász professzorok – mint ezt az elsősorban morálfilozófiával foglalkozó Christian Wolff példája is mutatja, kiváltképpen filozófiai érdeklődésére vezethető vissza.

4. A XIX. századi pandektajog Georg Friedrich Puchta megfogalmazása szerint a római alapokon nyugvó német magánjog általános elmélete, amelynek funkciója és jelentősége a magánjogi rendszer alapjainak kialakulásában és továbbfejlesztésében van.

Német földön való kialakulása ellenére sem helyes kizárólag német pandektisztikáról beszélni, mivel ez az irányzat nem csupán a „gemeines Recht doktrínáját” (Paul Koschaker) jelenti, hanem már kialakulásától kezdve Németország határain túl is jelentős befolyásra tesz szert.

Elegendő ebben a vonatkozásban a pandektisztika angliai hatására gondolni. John

¹ A *heutiges römisches Recht* kifejezés – igaz, a római mellett a holland jelzővel kiegészítve – ma is használatos a Dél-afrikai Köztársaságban (*hedendaagse romeins-hollandse reg*). A „mai római–holland jogra” utal címében és tartalmában az 1937-ben alapított *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* folyóirat.

Austin, aki jogelméletét Jeremy Benthamtól vette át, a jogi fogalmak elemzésében a német pandektisztikát követi. Jellemző módon Savigny *Das Recht des Besitzes* című művét mesterműnek tekinti, és azt valamennyi jogi munka közül a legtokéletesebbnek tartja. Utalunk továbbá arra, hogy Sir Henry Maine 1861-ben publikált *Ósi jog*-ában is kimutatható a pandektisztika hatása. (Hamza, 1999) Maine a római jog ismeretének szükségességét a jogösszehasonlítás oldaláról vizsgálja. Nézte szerint a római jogot nem azért kell ismereni, mert az a múltban az angol joggal közös vonásokat mutatott, hanem azért, mert a jövőben a két jog egyre közelebb kerül majd egymáshoz.

Tény, hogy a római jog és az angol jog számos intézménye, konstrukciója között hasonlóságok mutathatók ki.² Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy a római jog és a sajátos történelmi feltételek mellett formálódó angol jog között nem lényegtelen a szemléletben mutatkozó különbség. A római jog lényegi jegye az, hogy jogtudósi jog, amely általában nem kötődik korábbi bírói döntéshez. A jogtudósi jog értelmezése viszont eltérő lehet annak függvényében, hogy melyik tudományos irányzathoz tartozó kutató interpretálásáról van szó. Savigny szerint a *Juristenrecht* fogalmi sajátossága a szisztematizálás, vagy pontosabban a tendenciaszerűen a rendszerbe foglalásra való törekvés. Ez a szemlélet különösen szemléletes módon jut kifejezésre a *System des heutigen Römischen Rechts* című művében. Egészen más oldalról vizsgálja ezt a problematikát Rudolf von Jhering, aki ellenfele a jogpozitivizmusnak. Hamarosan felvetődik a jogtörténet és a jogösszehasonlítás egymástól való elhatárolásának kérdése. Vita-

² A római jog angliai hatására nézve lásd Hamza, 2002. 81–83., 184–189.

tott például az, hogy a római jog recepciója Németországban a jogtörténet körébe tartozik-e. Ugyancsak kérdéses, hogy a római jog más antik jogokkal való kapcsolatának, egyes intézményeinek más jogok megfelelő intézményeitől származásának problémái csak az akkor már önálló tudománynak tekintett jogösszehasonlítás tárgykörébe tartoznak-e.

Úgy tűnik, hogy a jogösszehasonlításnak a történeti szemlélet előtérbe kerülésével együtt járó kibontakozása magát a jogtörténetet is háttérbe szorítja. Az Adolf Bastian-féle *Elementar- und Völkergedanke* ma már teljesen feledésbe ment, de a XIX. század második felében uralkodó teóriája alapján a jogtörténet, amely az egyszer „megtörtént” vizsgálata szorítkozik és a „természeti törvények” alapján való fejlődést alapul vevő jogösszehasonlítás egymástól különböző kategóriák.

A *ius Romanum* jogtudósi jog jellege hangsúlyozottan kerül kiemelésre Paul Koschaker-nél az *Europa und das römische Recht* című művében. Koschaker a római jogban az „abszolút magasságba” emelt jogpozitivizmus hatékony ellen-ideáltípusát látja. Koschaker a római jogot *Juristenrecht*-nek tekintve hangsúlyozza az angol joggal való éles szembenállást. Az angol jog ugyanis egyértelműen bírói alkotta jog, ami nyilvánvalóvá teszi a két jog közötti eltérést. A *ius Romanum* viszont nem tekinthető precedensjognak.

5. Európa az utóbbi évtizedekben identitását a szorosabb együttműködésben keresi. A gazdasági előnyökkel járó technokrata szabályok ezt az összetartást nem tudják megfelelő módon biztosítani mindaddig, amíg az egyes államok ragaszkodnak ahhoz, hogy elsősorban saját különleges múltjukra tekintsenek vissza. Európának közös eredetre és gyökerekre kell visszatekintenie, amely sokkal korábbi, mint a XIX. század. A közös

gyökerek keresésében nem elegendő a francia forradalom koráig visszamenni. Ugyancsak nem elegendő a VI. századtól a X. századig terjedő korszakig visszamenni, amely az európai államok alapításának kora. A középkor legjelentősebb szellemi hatalma, az egyház példája mutatja, hogy az ún. nyugati kultúra ún. szekunderkultúra, amelyet döntően befolyásol a görög-római antikvitás. A középkori Németország például döntően kolostorok és püspöki városok kulturális hatása alatt állt, amelyeknek nagy részét, különösen a legősibbeket, még a rómaiak alapították. A *Corpus Iuris Civilis* nem csupán a középkorban volt befolyással a jog és a kultúra fejlődésére. Példaként említhetjük, hogy Immanuel Kant *Metaphysik der Sitten* című munkájában éppúgy, mint Max Weber – aki maga is a római jog művelője volt – jogszociológiájában lehet a római jogra való hivatkozással találkozni.

6. Az egységesülő Európában a jog területén döntő szerephez juthat a természetjogban is gyökerező – mint erre már Cicero is rámutatott a különböző népek közös jogát, gyökerét keresve – római jog két területen is. Az egyik területet a jogegységesítés jelenti, a másikat pedig a tendenciaszerűen a konvergencia irányában haladó jogalkalmazás, ítélkezési gyakorlat. Az Európai Közösség(ek) Európai Parlamentjének 1989. május 26-án elfogadott határozata (OJ 1989 C 158/400) felszólította a tagállamokat, hogy törekedjenek magánjoguk (polgári és kereskedelmi joguk) egységesítésére.³ Az EK e határozata értelmében bizottságot hozott létre, melynek

feladata a tervezet, illetve tervezetek kidolgozása. (Großfeld – Bilda, 1992, 426.) 1994-ben az Európai Unió Európai Parlamentje május 6-án kelt határozata (OJ 1994 C 205/518) ismét felszólította az EU tagállamait arra, hogy a belső piac kiépítése érdekében egységesítsék magánjoguk bizonyos területeit. Az Európai Parlament 2001. november 15-én újabb határozatot (OJ 2001 C 255/1) fogadott el a tagállamok polgári és kereskedelmi jogának közelítéséről (approximation, rapprochement, Rechtsangleichung, riavvicinamento). (Hamza, 2003)

A római jog szempontjából igen jelentős a Giuseppe Gandolfi paviai professzor által irányított, nem kis hányadban római jogászokat magában foglaló nemzetközi akadémia. Ennek keretében működik a *Groupe d'étude pour le droit européen commun* (GEDEC), melynek tagjai az európai szerződési jogot tartalmazó kódex megszövegezésén munkálkodnak. A kódextervezet alapját az 1942-es olasz *Codice civile* negyedik könyve képezi.

7. S bár nem dőlt még el az, hogy Európának jelenleg szüksége van-e egyáltalán egységes jogra, nyilvánvaló, hogy a jogegységesítés a polgári (magánjogi) törvényhozás területén perspektivikusan valamilyen formában – ha nem is minden területen egyforma mértékben – elkerülhetetlen. Kérdéses azonban a jogegységesítés megvalósításának konkrét útja. A római jog szerepe, amely történetileg az európai jogegység alapját alkotja, döntő lesz ebben a kétségtelenül még hosszú ideig tartó folyamatban. Angliában a *common law*, amely csak nevét tekintve azonos a *ius commune*-val, a római joggal csak áttételesen áll kapcsolatban. Más kérdés természetesen, hogy történeti vonatkozásban a *common law* – ezt maguk az angol jogászok és jogtudósok is egyre erőteljesebben hangsúlyozzák – va-

³ A magánjog területén folyó jogegységesítés antik előzményeire nézve is lásd Maroi, 1933, 7. sk., 15. Theophrastos lényegében ugyancsak jogegységesítés célját szolgáló *Peri nomónjának* jelentőségére nézve lásd Hamza, 1998, 17. skk.

lójában római jogi alapokra épül.⁴ A *common law* és a kontinentális jogrendszerek közeledésének az utóbbi években jó példája az 1999. november 11-én a brit parlament által elfogadott *Contracts (Right of the Third Parties) Act*, amely elismeri a harmadik személy javára szóló szerződést, amelyet a római jog – hasonlóan az ügyleti képviselőhöz (agency) – csak nagyon későn, „vonakodva” ismert el.

A jogrendszerek konvergenciájának tekintetében különösen Lord Mackenzie-Stuart nevét lehet megemlíteni. Lord Mackenzie-Stuart hívta fel a figyelmet arra, hogy túlhangsúlyozzák a kontinentális jogok és az angol *common law* közötti különbségeket, amelyek nem is annyira lényegesek. Konkrét jogesetek kapcsán hívja fel erre a figyelmet, különös tekintettel arra a hároméves periódusra, amikor ő maga volt az elnöke a luxembourgi Európai Közösségek Bíróságának.

A magánjog, s ezáltal a római jog (*ius commune*) formai értelemben vett hatályvesztése a kodifikálás ténye által, távolról sem jelenti azt, hogy a római jog jelentőségét veszti. A római jog időhöz nem kötött, „időfeletti” jelenség (*phénomène supratemporel*) jellegére Otto Brusiin mutat rá. (Brusiin, 1963, 30. sk) A római jog dogmatikai értékei – Emilio Betti ennek kapcsán ír az ún. *dogmatische Methode*-ről – alapján a modern jog művelője számára is forrás. A jogi romanisztikai irodalomban egyöntetűnek tekinthető nézet szerint a római jog *formai értelemben vett* hatályon kívül helyezése nem befolyásolja a jogalkalmazásban és jogalkotásban betöltött szerepét. A római jog ugyanis olyan országokban – pl. Spanyolország egyes területein – is közvetlenül alkalmazható jogforrás, amelyekben a magánjog vagy annak legnagyobb része kodifikált. A

⁴ Ez vonatkozik pl. olyan alapvető jelentőségű jogintézményre, mint a szerződés; lásd Gordley, 1991.

jog általános elvei alkalmazhatósága által olyan országokban is – például Olaszország –, amelyekben a törvény értelmében a római jognak ez a kiegészítő jogként (*diritto suppletorio*) történő alkalmazása nem nyer elismerést.

8. Az európai magánjog fejlődésében a konvergencia egyre nagyobb szerephez jut. Joggal ír több szerző is a *common law* és a *civil law* közötti különbségek relativizálásáról, sőt egyenesen eltűnésükről több jogintézmény körében. A kötelmi jog területén a kontinentális jog több intézménye, konstrukciója recepció tárgya az angol jogban. Figyelmet érdemlő terminológiai vonatkozásban az, hogy egyes angol szerzők az *English private law* kapcsán kifejezetten utalnak a római jogi hagyomány szerepére. (Birks, 2000)

Az európai országok magánjoga, igaz, eltérő mértékben és különböző történelmi tradíciókra épülve, a római joghoz kapcsolódik. Ez egyre nyilvánvalóbb az egyes „jogterületek”, „jogcsaládok” közötti, sokszor politikai szempontok által motivált különbségek csökkenésének, sőt eltűnésének periódusában. A római jog különböző mértékű „befogadásának”, recepciójának nem képezi akadályát az eltérő kulturális, civilizációs hagyomány sem. Erre tekintettel indokolt az európai magánjog fejlődésének átfogó, összehasonlító elemzésénél a római jog kiemelkedő szerepét figyelembe venni. A római jog és a római jogi hagyomány, amelynek körében a pandektisztika – s tegyük hozzá, nem csupán a német pandektatudomány – teszi lehetővé a jogközelítést, sőt a jogegységesítést a magánjog területén.⁵

A ma jogtudósa, a modern jog művelője számára is aktuálisak Hugo Grotius (1583–1645) szavai a római jog szerepéről. Grotius nem volt képpromboló, aki kevésre tartotta

⁵ A polgári törvénykönyv funkciójára, szerepére nézve történeti vonatkozásban lásd Ferrante, 2002.

volna a római jogot. Jellemző a Hamburgból nem sokkal az *Inleydinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid* megjelenése után írt levele, amelyben azt írja, hogy semmi nem méltóbb egy *homo nobilis*-hez, mint a jog tanulmányozása. (Lásd: Meulenbroek, 1966, 204. sk.; vö. még: Zimmermann, 1992, 31. sk.)

Vonatkozik ez elsősorban annak a jognak a tanulmányozására, amely az embereket és a népeket összeköti. A *hazai jog* (ius patrium) ebben a vonatkozásban már másodlagos szerepet tölt be. Ugyanakkor a *hazai jog* nem csekély hányada is a római jog elemeiből tevődik össze, amelyet a legtöbb nép recipiált. A római jog ismerete azért is elengedhetetlenül

szükséges, mert annak egy hatalmas és hosszú ideig fennálló birodalom gyakorlati jogi bölcsessége szolgált alapjául. A római jog azokon a területeken is érvényes, amelyeket a rómaiak nem hódítottak meg, azaz e jog nem a fegyverek, hanem az igazság erejével érvényesül.

A római jog döntően ezért válhat az utóbbi évtizedekben kétségtelenül háttérbe szorult összehasonlító jogi kutatások alapjává, és tölthet be a XXI. században is kiemelkedő szerepet a jogalkotásban és a jogalkalmazásban.

Kulcsszavak: *common law*, *ius commune Europaeum*, *jogegységesítés*, *jogösszehasonlítás*, *kodifikáció*, *közösségi jog*, *pandektajog*, *természetjog*

IRODALOM

- Birks, Peter (ed.) (2000): *English Private Law*. I-II. OUP, Oxford
- Brusiin, Otto (1963): Aspects philosophiques du droit romain. In: *Mélanges en l'honneur de Jean Dabin*. Paris, 30 sk.
- Buckland, William W. – McNair, Arnold D. (1936): *Roman Law and Common Law. A Comparison in Outline*. CUP, Cambridge
- Ferrante, Riccardo (2002): *Dans l'ordre établi par le Code civil*. La scienza del diritto al tramonto dell'illuminismo giuridico. Giuffrè Editore, Milano
- Gordley, James (1991): *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*. OUP, Oxford
- Großfeld, Bernhard – Bilda, Karen (1992): Europäische Rechtsangleichung. Zeitschrift für Rechtsvergleichung Internationales Privatrecht und Europarecht. 33, 426.
- Hamza Gábor (1997): *Az ügyleti képviselő. Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*. Rejtjel, Budapest, 109. skk.
- Hamza Gábor (1998): *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Complex, Budapest, 17. skk.
- Hamza Gábor (1999): Sir Henry Maine és az összehasonlító jog. Állam- és Jogtudomány. 40, 31–50.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 81–83., 184–189
- Hamza Gábor (2003): Legal Traditions and Efforts to Unify (Harmonize) the Private Law in Europe. Acta Juridica Hungarica. 44, 165-177.
- Hommelhoff, Peter (1994): „Europarechtliche Bezüge” im Zivilrecht. Überlegungen zur Gestaltung des akademischen Unterrichts. Für Recht und Staat. Festschrift für H. Helmrich zum 60. Geburtstag. München, 340.
- Iglesias, Juan (1965): *Sentido histórico del Derecho Romano*. In: *Studi in onore di Biondo Biondi*. II. Antonio Giuffrè, Milano, 380. sk.
- Knütel, Rolf (1994): Rechtseinheit in Europa und römisches Recht. Zeitschrift für Europäisches Privatrecht, 2, 244 skk.
- Maroi, Fulvio (1933): *Tendenze antiche e recenti verso l'unificazione internazionale del diritto privato*. Roma, 7. sk., 15.
- Meulenbroek, Bernard Lambert (1966): *Briefwisseling von Hugo Grotius*. 5. Teil. Berlin, 204 sk.
- Ranieri, Filippo (1990): Der europäische Jurist. Rechtshistorisches Forschungsthema und rechtspolitische Aufgabe. Ius Commune. 17, 10. skk.
- Riccobono, Salvatore Jr. (1979): *Profilo storico del diritto privato romano*. Palermo, 5. sk.
- Zimmermann, Reinhard (1992.): Römisch-holländisches Recht – ein Überblick. In: Feenstra, Robert – Zimmermann, Reinhard (Hrsg.): *Das römisch-holländische Recht. Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*. Duncker & Humblot, Berlin, 31. sk.